

Migracija ir mada: Lietuvių pabėgėlės ir jų dukros 1940–1970 m. Prancūzijoje

Ieva Baltrėnaitė-Markevičė

Vilniaus dailės akademija

Maironio g. 6, Vilnius

ievamargarita@gmail.com

Straipsnyje aptariami 1940–1970 m. Paryžiuje gyvenusių lietuvių likimai ir tai, kaip gyvenimas pasaulio mados sostinėje atsispindėjo jų aprangoje. Pristatomi keli skirtingi atvejai. Tai Paryžiuje gimusių, gyvenusių Lietuvoje, vėliau atgal į Paryžių grįžusių lietuvių (Angelės Masiulienės, Elenos Turauskienės) situacija. Antra – karo pabėgėlių šeimose augusių merginų ir moterų (Ugnės Karvelis, Živilės Bačkis) istorijos. Du atskiri atvejai – 1949 m. Paryžiuje lietuvių karo pabėgėlių šeimoje gimusi Caroline Nendré Paliulis ir Elena Jankauskienė, Paryžiuje gyvenusi nuo 1905 m., kur persikėlė iš Rusijos bėgdama nuo neramumų. Visus aptartus atvejus vienija tai, kad skirtingomis aplinkybėmis Prancūzijos sostinėje atsidūrusios lietuvės čia gyveno 1940–1970 m. ir siekė pritapti prie vietinės aplinkos, perimdamos išvaizdos kriterijus ir aprangos stilių. Straipsnis remiasi dizaino krypties meno doktorantūros disertacijos „(Ne)surinkos kolekcijos paslaptys: kasdienybės refleksija, interpretacija ir kontekstai lietuvių moterų aprangoje XX a. 5–8 dešimtmečiais“ medžiaga (kūrybinės dalies vadovė prof. Eglė Ganda Bogdanienė, tiriamosios dalies vadovė prof. dr. (hp) Giedrė Jankevičiūtė, konsultantė prof. Laura Stasiulytė-Gudaitė).

Reikšminiai žodžiai: apranga, mada, migracija, karo pabėgėlės, Lietuva, Prancūzija.

Straipsnio tikslas – aptarti lietuvių moterų, XX a. 5–8 dešimtmečiais gyvenusių Prancūzijoje, aprangos raidą, kaitą ir nustatyti jos kultūrinės prasmės kintančiomis politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sąlygomis. Supažindinti su aptariamų moterų biografija bei palyginti XX a. 5–8 dešimtmečių aprangos kultūros situaciją Lietuvoje ir Paryžiuje. Apmąstant tyrimą remtasi socialinės kultūros teorijos prielaida, kad drabužiai yra istorinės tikrovės atspindys, socialinio konteksto išraiška, moralinių įsitikinimų ir estetinio skonio liudijimas.

Atliekant tyrimą taikytas atvejo studijos metodas. Atlikti išsamias atvejo studijas apie šešias Prancūzijos lietuves padėjo detektyvės vaidmens sau priskyrimas ir veikimas įsijautus į tą vaidmenį. Darbe nėra stereotipinio detektyvo žanro elementų – veiksmas neprasideda žmogžudyste ir nieškomas nusikaltimo kaltininko. Tai labiau performatyvus veiksmas. Ingridos Mida ir Alexandros Kim knyga *The Dress Detective* (2015) padėjo įsivardyti detektyvinį metodą kaip vieną iš pagrindinių tyrimo metodų. Taip pat remtasi sakininės istorijos metodu. Jį taikant informacija apie praeitį sužinoma klausinėjant ir klausantis liudininkų. Imant interviu derinti du žanrai: gyvenimo istorijos ir teminis (domėjimasis apranga)¹. Taikydama šį metodą galėjau susikurti reikiamus šaltinius ir gautą informaciją naudoti kaip pagrindinę šiame straipsnyje pateikiamą informaciją. Tyrimo prasmingumui svarbią įtaką turi pokolonializmo studijos. „Pokolonijinė teorija siūlo klausti, kokia būtų istorija, parašyta periferijos? Kokias istorijas papasakotų tie, už kuriuos paprastai kalbama?“² Šiame tyrime kalbu už periferijoje likusias Antrojo pasaulinio karo metu ir po jo gyvenusias moteris bei jų dėvėtą aprangą.

Straipsnyje aptariu 1940–1970 m. Paryžiuje gyvenusių ar į Paryžių po karo persikėlusių lietuvių ir jų vaikų likimus. Dalis jų buvo išrauti iš savo aplinkos, kurioje buvo susikūrę gerovę (Ugnės Karvelis (1935–2002) ir Živilės Bačkis (1938–2022) istorijos). Paryžiuje jiems reikėjo viską kurti iš naujo, įsisavinti naują kultūrą, prie jos adaptuotis. Dalis – Angelės Masiulienės (1912–1974) ir Elenos Turauskienės (1906–1986) atveju – jau gimė šiame mieste, *nutekėjo* į Lietuvą (į Lietuvą išvyko po vestuvių 1926 m. ir 1932 m.) ir prasidėjus Antrajam pasauliniam karui turėjo iš šalies bėgti.

1 Kaip metodine medžiaga remtasi: Inga Vinogradnaitė et al., *Sakininė istorija kaip sovietmečio tyrimo metodas* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018).

2 Linara Dovydaitytė, „Pokolonijinė teorija“, in *Dailėtyra: teorijos, metodai, praktikos*, sud. Giedrė Mickūnaitė (Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012), 179.

Viena iš mano aptariamų asmenybių Caroline Nendré Paliulis 1949 m. gimė Paryžiuje karo pabėgėlių šeimoje. Elena Jankauskienė (1887–1979) Paryžiuje gyveno nuo 1905 m. Jos karo pabėgėle negaliu pavadinti, bet pabėgėle – galiu. Jos šeima priėmė sprendimą išvykti iš Lietuvos 1883–1884 m., spaudos draudimo laikotarpiu. Elena su tėvais gyveno ir mokėsi Sankt Peterburge. Vykstant neramumams jame, po „Kruviniojo sekmadienio“ ji su vyru 1905 m. atvyko į Paryžių. Visas aptartas moteris vienija tai, jog jos 1940–1970 m. laikotarpiu, būdamas skirtingo amžiaus ir priklausiusios skirtingoms kartoms, turėjo lietuvišką šakną ir gyveno Prancūzijos sostinėje Paryžiuje.

Papasakosiu skirtingų kartų minėtų šešių moterų istorijas ir pabaigoje palyginsiu su tuo pačiu metu Lietuvoje gyvenusių lietuvių moterų istorijomis bei aprangos kultūra. Paryžiuje 1940–1970 m. gyveno ir daugiau lietuvių kilmės moterų, bet ne apie visas yra prieinamų šaltinių (pvz., apie Žibą Klimienę³, Bronę Kasiulienę). Tekstas didele dalimi yra pagrįstas sakytine istorija⁴ ir neapsiriboja tik 1940–1970 m. aptarimu. Straipsnį formuoju kiekvienai minėtai asmenybei skirdama po atskirą straipsnio dalį. Pasakojimą pradedu nuo vyriausios Elenos Jankauskienės ir užbaigiu jauniausia straipsnio heroje Caroline Nendre Paliulis⁵. Pastaroji vienija ir jungia visas tekste minimas moteris. Surinktoje medžiagoje išskirtini panašumai: Živilė Bačkis ir Elena Turauskienė buvo diplomatų žmonos, mėgusios puoštis bei kurti namų jaukumą. Elenos Jankauskienės ir Angelės Masiulienės gyvenime ryškus virsmas iš buvimo žmona ir mama į gyvenimą be vyrų, tapimą dirbančia moterimi. Ugnės Karvelis ir Caroline Nendrés Paliulis atvejais matomas jų kaip asmenybių noras augti, tobulėti, mokytis ir siekti asmeninių tikslų. Jos baigė aukštąsias mokyklas, tapo garsios ir nusipelnusios tiek Lietuvai, tiek Prancūzijai. Atrodo, visos tekste minimos moterys turėjo daugiau galimybių nei panašiu metu gyvenusios moteriškosios lyties atstovės Lietuvoje. Tekste aptariamoms minėtųjų asmenybių biografijos, dėmesį daugiausia telkiant į išlikusią informaciją apie jų aprangą ir stilių.

- 3 Prof. Giedrė Jankevičiūtė dalijosi istorija apie Žibą Klimienę: „Jai atvykus į Paryžių (atvyko iš JAV), pasak ją pažinojusių žmonių, ji atrodė tikra amerikietė, rengėsi labai madingai bei drąsiai: vienas iš įsimintiniausių drabužių – baltas kelnų kostiumas.“ Citata iš pokalbio, 2022 m. spalio 10–11 d. vykusio Vilniaus dailės akademijoje.
- 4 Caroline Nendrés Paliulis interviu imti 2022 m. spalio 12 d., 2022 m. spalio 17 d., 2022 m. spalio 28 d., 2022 m. lapkričio 24 d., Laimos Bačkienės interviu imtas 2022 m. liepos 17 d.
- 5 Caroline vardą renkuosi tekste rašyti taip, kaip jis rašomas jos pase.

1. Elena Jankauskienė su anūke
Caroline Nendre Masiulis Pary-
žiuje, 1957, Caroline Nendrės
Paliulis archyvas

*Elena Jankauskienė with her
granddaughter Caroline Nendrė
Masiulis in Paris, 1957*

Elena Jankauskienė (1887–1979)

Jurgelionys, Elenos tėvai, buvo kilę iš Moškėnų kaimo Rokiškio rajone. Elenos tėtis Jonas Jurgelionis buvo raštingas, dirbo Rokiškio miesto administracijoje klerku. Po 1883–1884 m. sukilimo ir uždraudus spaudą, jis nebegalėjo užtikrinti išsilavinimo savo vaikams Lietuvoje ir su šeima išvyko į Sankt Peterburgą. Ten Jurgelionių šeima gyveno tik per mokslo metus, kai vaikai eidavo į mokyklą, o vasarą grįždavo į sodybą Moškėnuose, kuriuose Elenos mama Marija Jurgelionienė, bendradarbiaudama su kunigu Jonu Katele, slaptose lietuviškose mokyklose dirbo daraktore.

Elena gimė 1887-aisiais, buvo antras vaikas Jurgelionių šeimoje. Sankt Peterburge mokėsi Šv. Kotrynos mokykloje. Jos būsimasis vyras Jurgis Jankauskas iš Pumpėnų (Pasvalio r.) į Sankt Peterburgą atvyko būdamas keturiolikos, po tėvo mirties. Vaikinas įsidarbino Marmuro rūmų virtuvėje pas caro Nikolajaus II brolių padėjėju (bulvių skutėju) ir siūsdavo pinigų

savo mamai ir sesei į Lietuvą. Jurgis buvo labai smalsus, todėl virtuvėje su prancūzais šefais mokėsi ne tik maisto gaminimo paslapčių, bet ir kalbos, prancūziškos kultūros niuansų. Vėliau Jurgis įsidarbino vieno aristokratijos sluoksniui priklausančio karininko virtuvėje. Po 1905 m. įvykusio „Kruvinąjo sekmadienio“ Sankt Peterburge Jurgio Jankausko darbdavio šeima, kaip ir nemaža dalis Sankt Peterburgo aristokratijos, nusprendė emigruoti. Emigracijai pasirinko Paryžių ir be savo virtuvės vyriausiojo virėjo Jurgio nesiruošė vykti, o Jurgis niekur neplanavo vykti be savo mylimosios Elenos Jurgelionytės. Pora susituokė ir išvyko į Paryžių.

Piršdamasis Elenai, Jurgis pažadėjo, kad ją mylės ir rūpinsis. Taip pat kad kol bus gyvas, jai nereikės dirbti. Pažadas buvo ištesėtas – iki 1945 m., Jurgio Jankausko mirties, Elena gyveno tobulą gyvenimą. Jie gyveno gražiuose namuose kartu su šeima, kuriai Jurgis dirbo. Laisvu laiku jis tobulindavosi garsiuose Paryžiaus restoranuose. Jankauskų šeimai nieko netrūko. Pora susilaukė trijų dukterų. Elenai mamos ir žmonos vaidmenys labai patiko. Jurgis tobulinosi garsioje profesionalių virėjų mokykloje „École Ritz-Escoffier“ viešbučio „Hôtel Ritz Paris“ virtuvėje. Profesinis tobulėjimas jam buvo labai svarbus. Po šios praktikos Jurgiui profesine prasme atsivėrė visos durys. Jis buvo kviečiamas dirbti visur, kur prieš praktiką dirbti tik svajojo. Jurgio šeima, kaip svarbi garsaus šefo gyvenimo dalis, visur keliavo kartu. Kartą Jurgis Jankauskas ruošė puotą Ispanijos karaliui Alfonsui XIII. Dirbo įvairiose prestižinėse vietose, tokiose kaip „Yacht Club“, prabangiuose restoranuose Monte Karle. Laikui bėgant Jurgiui Paryžiaus nebeužteko, jis norėjo toliau tobulėti ir 1926 m., gavęs pasiūlymą dirbti Londone pas lordą Cholmondeley, išvyko. Elena šios avantiūros atsisakė. Jų vyriausioji dukra tais pačiais metais ištėkėjo už lietuvių kilmės diplomato Eduardo Turausko, kitos dukros tebelankė mokyklą gimtajame Paryžiuje. Elena liko gyventi sau ir vaikams pažįstamoje aplinkoje. Anot Caroline Nendrės Paliulis, Elenos ir Jurgio anūkės, pora labai mylėjo vienas kitą. Jiems šis išsiskyrimas buvo nelengvas. 1945 m. Jurgis, supratęs, kad dėl profesinio tobulėjimo nebenori aukoti laiko su šeima, susidėjo daiktus ir išvyko į laivą, plaukiantį į Paryžių. Dar neįlipus į laivą, vyrą ištiko insultas. Jurgis Jankauskas mirė, palaidotas Londone. Elenai visas gyvenimas sukosi aplink vyrą, jo karjerą

ir dukras – nuo santuokos pradžios 1905 m. iki Jurgio mirties ji buvo namų šeimininkė, mama ir žmona. Šeimą išlaikė vyras, o po jo mirties Elenai reikėjo galvoti, ką daryti toliau, kas ji be vyro ir ką galėtų dirbti.

Ši straipsnio dalis neįprasta. Nors turėčiau pasakoti apie Eleną Janauskienę, itin daug kalbu apie jos vyrą. Tokią savo močiutės istoriją papasakojo Caroline Nendré Paliulis, itin daug laiko vaikystėje praleidusi su močiute. Ar tokią istoriją apie save anūkei pasakojo ir Elena? Istoriją, kuri yra neatsiejama nuo vyro veiklos, norų, svajonių? Matyt.

Nuo 1945 m. Elena gyveno tai pas vieną, tai pas kitą suaugusias ir savo šeimas sukūrusias dukras Paryžiuje. Neturėjo konkrečios gyvenamosios vietos, savo namų. Išsigryninusi savo asmenybės privalumus (ji buvo išsilavinusi, turėjo nemažai ryšių su Prancūzijos inteligentija, mokėjo kelias kalbas), Elena nusprendė dirbti kompanjone (*dame de compagnie*)⁶. Kompanjone ji dirbo įvairiems pasiturintiems žmonėms: grafienei, kino prodiuserio mamai. Jos darbas būdavo garsiai skaityti knygas, skaityti ir rašyti laiškus, tiesiog palaikyti draugiją, vaišinti svečius arbata, būti šalia ir palaikyti pokalbį, esant poreikiui, pasitelkti užsienio kalbų žinias. Viena iš jos išskirtinių ypatybių Paryžiuje buvo rusų kalbos mokėjimas, rusų literatūros išmanymas. Šią kalbą Paryžiuje mokėjo tikrai ne visi. Tai buvo jos išsilavinimo privalumas. Kompanjonės darbas priminė geros draugės veiklą. Ji leisdavo laiką su savo samdytoja, maloniai šnekučiuodamasi apie orą, gėles, politikos naujienas, knygas, prisimindavo senus gerus laikus ir išklausydavo prisiminimus.

Apranga Elenai buvo labai svarbi. Nors tekdavo nuolat kraustytis, ji laikėsi tam metui būdingų aprangos etiketo taisyklių. 1950–1960 m. Elena iš namų išeidavo tik su skrybėlaite, jos neužmiršdavo užsidėti net eidama į turgų. Nedengta galva rodytis viešumoje atrodė nepadoru. Visą gyvenimą dėvėjo korsetą su prisegamomis kojinėmis. Tai buvo prancūziškos elegancijos paslaptis ir nemenkas pripratimas. Rodos, patogumo Elena iš aprangos nesitikėjo. 1968-aisiais Prancūzijoje atsiradus pėdkelnėms ir daliai jaunų merginų ir moterų atsisakius korsetų ir prisegamų kojinių, ji šiai aprangos tradicijai liko ištikima. Ji turėjo vieną kojinių mūvėjimo gudrybę: į plastikinę segtuką, kuriuo plonas kojinių audinys būdavo prisegamas prie korseto

6 Kompanjonė – moteris, kuri būdavo samdoma į turtingų žmonių namus, kad neleistų damoms ar panelėms nuobodžiauti ir kad jas kur nors lydėtų.

ir kuris dažnai atsisegdavo, įdėdavo vieno santimo monetą – taip segtukas laikydavosi tvirčiau. Taikant tokias gudrybes, korseto ir kojinių derinį būdavo patogiau vilkėti. Taip pat ji mokėjo saugoti ir prižiūrėti drabužius. Kiekvieną vakarą sijoną trindavo (šukuodavo) specialiu šepetuku ir pakabindavo ant specialiai tam skirtos kėdės. Nedėvimus drabužius visada palikdavo labai tvarkingai. Drabužiams audinius pirkdavo specializuotose audinių parduotuvėse – pasisiūti drabužių buvo pigiau nei pirkti gatavą. Drabužius ji siūdavo pati, kol turėjo siuvimo mašiną, vėliau darydavosi lekalus, o drabužius pasiūdavo siuvėja. Mėgo papuošalus – į drabužius ir skrybėlaites segdavo seges. Didelį dėmesį skyrė batams. Pėdoje turėjo atsikišusį kauliuką, todėl pirkdavo specialius, šiek tiek platesnius batelius. Eidavo darytis ne manikiūro, o pedikiūro. Rankų nagų iš viso nelakuodavo. Jos veido oda išliko labai graži net vyresniame amžiuje. Vakaraus ji veidą ir kaklą tepdavosi kremu „Nivea“⁷.

Po grožio procedūrų Elena atsiklaupdavo ant šalto parketo prie lovos ir lenkiškai meldavosi. Maldų šia kalba buvo išmokusi Lietuvoje⁸. Kasdien rašydavo laiškus savo draugams, giminaičiams ir beveik kasdien laišką gaudavo pati.

Elena mirė būdama 92 metų lenkiškuose „Lailly en Val. Bet“ senelių namuose Prancūzijoje. Personalui lenkų kalba vis prisistatydavo esanti lietuvė.

Elena Turauskienė (1906–1986)

Elena Turauskienė gimė 1906 m. Prancūzijos sostinėje Paryžiuje. Jos tėvai lietuvių kilmės Jurgis ir Elena Jankauskai buvo neseniai susituokę ir atvykę į Paryžių iš Sankt Peterburgo. Šeima gyveno rusų karininko šeimos namuose, kuriuose dirbo Elenos tėtis Jurgis Jankauskas.

Elena dar būdama maža atrado savo gyvenimo filosofijos pagrindinį tikslą būti tobula, ir visą gyvenimą laikėsi šios idėjos. Gal tai tuometinės katalikiškos mokyklos įtaka, nes vaikai mokyti būti mažais angelėliais. O gal tiesiog vidinis noras? Būdama septynerių, Elena parašė savo tėčiui laišką, kuriame daug kartų paminėjo norą ir pažadą įvairiose srityse būti tobula. Laiškas parašytas ant balto popieriaus lapo, jo kraštai puošti smulkiais

7 Tai nėra reklama.

8 Dėl lietuvių kalbos draudimo vaikystėje Elena su šeima, gyvendama Moškėnuose, Rokiškio rajone, lankė lenkišką pradinę mokyklą.

2. Elena Turauskienė Šveicarijoje, 1940, Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Elena Turauskienė in Switzerland, 1940

3. Elena Turauskienė Šveicarijoje, 1940, Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Elena Turauskienė in Switzerland, 1940

karpiniai. Laiško viršuje, kairėje pusėje, dailiai nupiešta gėlių kompozicija. Elenos tėtis buvo sentimentalus ir jautrus žmogus. Nežinau, ar apie kiekvieną vaiką jis kūrė po knygą, bet yra išlikusi knyga apie Elena. Knygą-albumą jis kūrė klijuodamas dukters siųstus laiškus, nuotraukas, tekstus iš jos vaidintų spektaklių. Įklijuotuose tekstuose Elenos žodžiai pabraukti raudonai. Knyga atrodo labai jautri ir asmeniška. Kaip atsaką paaugusi Elena sukūrė specialiai tėčiui skirtą albumą su šeimos nuotraukomis, gėlėmis ir bulvėmis. Vienas albumo puslapis puoštas ne paryžietiškais vaizdais gėlių fone – jame priklijuota didelė bulvių nuotrauka. Pamatęs ją negali nenustebti ar nepradėti kvatoti. Ji itin kontrastuoja su albumo turiniu. Tikriausiai bulvės buvo sentimentalus ir ypatingą reikšmę Jurgiui turintis objektas.

Elena augo kartu su dar dviem seserimis. Lankė privačią katalikišką mokyklą Paryžiuje. Iškart po mokyklos baigimo 1924 m. per lietuvių bendruomenę susipažino su savo būsimuoju vyru Eduardu Turausku, jaunu teisės mokslų doktorantu, atvykusiu į Paryžių studijuoti teisės mokslų doktorantūrą. Pora susituokė 1926 m. Telšiuose, Elenai buvo 20, o Eduardui – 30 metų. Tuo metu Elena nemokėjo lietuviškai, pora bendravo prancūzų kalba ir tik vėliau Elena išmoko lietuvių kalbą.

Ištekėjusi Elena gyveno savo vyro ritmu. Visą gyvenimą praleidusi Paryžiuje, po vestuvių 1926 m. įsikūrė Kaune, Perkūno alėjoje. Ten gyveno visa miesto *grietinė*⁹. Tuo metu jos vyras Lietuvoje buvo Trečiojo Seimo atstovas, priklausė Krikščionių demokratų frakcijai. 1927 m. tapo Ateitininkų federacijos tarybos pirmininku, dienraščio *Rytas* vyriausiuoju redaktoriumi. Nuo 1928 m. Eduardas Turauskas dirbo ELTA¹⁰ direktoriumi. 1934–1939 m. Turauskų šeima išvyko į Prahą. Elenos vyras tapo Lietuvos nepaprastuoju pasiuntiniu ir įgaliotuoju ministru Čekoslovakijoje. Nuo 1935 m. jo kaip nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro pareigos apėmė dar dvi šalis: Jugoslaviją ir Rumuniją. 1939 m. nacių Vokietijai okupavus Čekoslovakiją, Turauskai grįžo į Kauną. 1939–1940 m. Eduardas buvo Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriumi. 1940 m. birželį SSRS okupavus Lietuvą, Jugoslavijos ir Rumunijos vyriausybėms įteikė protesto notas. 1940–1945 m. E. Turauskas tapo Lietuvos delegatu prie Tautų Sąjungos. Turauskai išvyko į rezidenciją Berne. Manoma, jog Eduardas Turauskas buvo vienas aktyviausių Lietuvos diplomatinės tarnybos veikėjų. Tautų Sąjungai 1946 m. nutraukus veiklą, diplomatinės veiklos atsisakė. Nuo 1947 m. pradžios gyveno Paryžiuje, įsitraukė į Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto, ALT veiklą, rūpinosi, kad Lietuvai būtų atstovaujama tarptautinėse organizacijose, 1955–1957 m. dalyvavo Pavergtųjų tautų asamblėjos sesijose Niujorke ir Strasbūre¹¹. Tokia oficiali diplomatinė Eduardo Turausko veiklą atspindinti informacija.

9 Tam tikrus žodžius, tokius kaip šį, noriu palikti nepakeistus, originalius pagal buvusį pasakojimą.

10 ELTA – Lietuvos naujienų agentūra, kuri rengė ir platino aktualią informaciją apie Lietuvos ir kitų šalių politiką, ekonomiką, valstybinių ir visuomeninių institucijų veiklą, teisėtvarką, kultūrą, sportą ir kita.

11 „Eduardas Turauskas“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2022 m. lapkričio 8 d., <https://www.vle.lt/Straipsnis/eduardas-turauskas/>.

4. Elena Turauskienė su seserimi Birute Prapuolienė, apie 1946 m., Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Elena Turauskienė with her sister Birutė Prapuolienė, ca. 1946

5. Elena Turauskienė su neatpažintos tapatybės vyru, apie 1946 m., Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Elena Turauskienė with an unidentified man, ca. 1946

Žmona Elena visur keliavo kartu. Ji rūpinosi namais, svečiais, prabangiomis vakarienėmis ir priėmimais. Laikui bėgant Elena turėjo išmokti organizuoti valstybinio lygio priėmimus savo namuose, pažinti etiketą ir jo laikytis, gaminti taip, lyg gamintų geriausius virėjai, bei atrodyti nuostabiai. Nors užduotis skamba kaip itin sunki, Elenai ji sekėsi gana gerai. Ji rūpinosi savo vyru, namų jaukumu ir puikiai atlikdavo diplomato žmonos pareigas. Kilus klausimų dėl reikiamo stalo etiketo ar kaip gaminti vieną ar kitą įmantrų patiekalą, ji, naudodamasi savo vyro pareigomis ELTA, galėdavo susisiekti konsultacijos su savo tėčiu, garsiu virtuvės šefu, tuo metu dirbusiu Londone.

Turauskų šeimos gyvenimas nebuvo tik rožėmis klotas, kaip gali atrodyti skaitant apie Elenos vyro eitas svarbias pareigas. Jie gyveno karo metu

ir pokariu – sunkiu laikmečiu ir tikrai ne visada turėjo pinigų. Lietuvai netekus nepriklausomybės, Eduardą Turauską ištiko didelis šokas. Jis negalėjo patikėti tokiomis naujienomis. Likusį gyvenimą kartojo, kad Lietuvos okupacija netruks ilgai, Sovietų Sąjunga yra didelis melas ir ji turi žlugti. Lietuva, prie kurios augimo ir puoselėjimo jis dirbo, buvo užimta. Jis vienu metu neteko visų darbų, tiksliau, savo kaip Lietuvos diplomato karjerą galėjo tęsti tik iš savanoriškų paskatų – be finansinio atlygio. 1947 m. Turauskams grįžus į Prancūziją, jie iš turėtų santaupų nusipirko sodybą Konjako regione ir joje gyveno iki 1952 m. Ūkininkauti pokario metais Turauskams nesisekė, o ir užklydusių žmonių, kuriems reikėjo pagalbos, buvo daugybė. Jie negalėjo jų išvaryti. Šeima bankrutavo ir grįžo į Paryžių. Paryžiuje Turauskai apsigyveno ne sau įprastame prabangiame bute aukštomis lubomis gerame rajone, o viename iš Paryžiaus priemiesčių, mažame dėžutės tipo butelyje. Tuo metu tik tokius namus jie galėjo sau leisti.

Prancūzijoje Turauskai gyveno vargingai, bet jų elegancija ir kultūra išliko visą gyvenimą. Eduardas, nebegalėdamas dirbti oficialaus apmokamo diplomatinio darbo, tapo draudimo agentu. Šis laikotarpis jam tikrai buvo nelengvas. Vakaraus Prancūzijos sostinėje Paryžiuje jis eidavo pas žmones į namus pardavinėti draudimo polisų, o dienomis neatlygintinai dirbo savo paties inicijuotą diplomatinį darbą. Rašydavo straipsnius, laiškus – taip kovojo už Lietuvos nepriklausomybę. Tuo metu Elena Turauskienė toliau rūpinosi namų jaukumu ir stengėsi sudaryti tobulas sąlygas savo vyrui dirbti.

Elenos stilius buvo nepriekaištingas tiek šeimos finansinei situacijai esant gerai, tiek blogai. Net karo metu ji rengdėsi labai gražiai ir stilingai. Nors neturėjo daug pinigų, sugebėdavo rasti nebrangių, bet elegantiškų daiktų bei drabužių. Ji tiesiog tam turėjo talentą. Yra išlikęs 1940 m. susirašinėjimas tarp Angelės Masiulienės ir Elenos Turauskienės (seserų) apie audinius, siuvėjas. Tuo metu Elena gyveno Šveicarijoje, o Angelė – Prancūzijoje. Laiškuose keliama problema: „Kaip rasti nebrangių kokybiškų audinių ir siuvėją, siuvančią už prieinamą kainą?“ Toks pokalbis vyko karo metu. Nepaisant karo baisumo ir maisto trūkumo, išvaizda ir apranga moterims buvo aktuali.

Iš Jankauskų moterų būtent Elena daugiausia sekė madą. Caroline labiau galėjo pasimokyti iš jos, o ne iš savo mamos, kaip derinti drabužius

arba kaip elgtis pagal etiketą. Caroline savo tetos niekada nematė su naktiniais marškiniais arba vilkinčios chalatu. Elena visada, net prie artimiausių žmonių, būdavo pasipuošusi ir elegantiška. Namuose net tvarkydamosi dėvėdavo tiesiog paprastesnę suknelę.

Eduardas Turauskas mirė 1966 m. Paryžiuje, Elena – 1986 m. tame pačiame mieste.

Angelė Masiulienė (1912–1974)

Angelė Masiulienė gimė 1912 m. Jurgio Jankausko ir Elenos Jankauskienės šeimoje Prancūzijos sostinėje Paryžiuje. Jos tėtis buvo virėjas, dirbęs turtingų šeimų namuose, vėliau tapęs garsiu virtuvės šefu. Mama augino ją ir dvi jos seseris bei rūpinosi namais. Šeima gyvendavo ten, kur dirbdavo tėtis, prabangiose jo darbdavių vilose. Abu Angelės tėvai buvo kilę iš Lietuvos. Mergina lietuviškai šnekėti ir skaityti nemokėjo, nes namuose vyravo lenkų ir prancūzų kalbos. Angelė pirmą kartą į Lietuvą nuvyko po savo vestuvių 1932 m.

Angelės dukra Caroline mano, kad mamos pasirinkimas tekėti už lietuvių atėjo ne savaimė. 1926 m. Angelės vyriausioji sesuo Elena Jankauskaitė ištekojo už lietuvių diplomato Eduardo Turausko ir išvyko gyventi į Lietuvą. Angelė buvo daugiau paryžietė nei lietuvaite, tačiau jai labai trūko vyresniosios sesers, išsikrausčiusios į Lietuvą. Jos sesuo Elena buvo tobulumo pavyzdys įvairiose srityse. Elenos gyvenimas atrodė itin geras, tokio gyvenimo Angelė norėjo ir sau. Paryžiuje ji sutiko studentą Joną Masiulį, už jo ištekojo ir išvyko gyventi į šalį, apie kurią žinojo tik iš pasakojimų, – į Lietuvą. Jauna šeima apsigyveno Kaune, tame pačiame name su Angelės seserimi ir jos vyru – Elena ir Eduardu Turauskais. Pirmieji Angelės ir Jono Masiulių vaikai Petras ir Silvija gimė Kaune. Seserų šeimos glaudžiai bendravo.

Prasidėjus karui, Masiulių šeima grįžo gyventi į Prancūzijos sostinę Paryžių. Porai Paryžiuje gimė dar du vaikai – Laurynas ir Caroline. Jonui Masiuliui, Angelės vyrui, sunkiai sekėsi ieškoti darbo Prancūzijoje, darbą jis rado Londone. Kurį laiką pora gyveno atskirai, Jonas Masiulis dirbo Londone, bet kartais grįždavo į Paryžių aplankyti šeimos. Kartą Angelė pranešė

6. Angelė Jankauskaitė-Masiulienė su dukra Caroline, apie 1952–1953 m., Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Angelė Jankauskaitė-Masiulienė with her daughter Caroline, 1952–1953

jam, kad jis gali nebegrįžti, kad namuose nebėra laukiamas. Kodėl pora išsiskyrė, jų vaikai nežino iki šiol.

Angelei darbo paieškos taip pat sekėsi sunkiai, tačiau ji negalėjo sau leisti nedirbti. Jos šeima gyveno gana skurdžiai, o rasti darbą pokario metais buvo nelengva. A. Masiulienė ieškojo kvalifikuoto darbo, ji buvo baigusi gerą Žano de Lafonteno mokyklą Paryžiuje. Turėdama tokį išsilavinimą galėjo stoti į universitetą, bet po mokyklos baigimo iškart ištekėjo. Iš kelios situacijos jai padėjo išlipti lietuvių kilmės draugė Janė Matorė. Jos vyras Georges Matorė dėstė Sorbonos universitete. 1955 m. Georges Matorė gavo Angelei sekretorės darbą Vertėjų institute Paryžiuje, ten ji vėliau dirbo daugybę metų. Bendravimas su dėstytojais ir pati darbinė veikla jai labai patiko. Pasak Caroline, ji nebuvo tobula mama. Angelė labiau mėgo darbą, o ne šeimyninį gyvenimą. O gal auginant ketvirtą vaiką šeimyninis gyvenimas jai buvo jau šiek tiek pabodęs? Angelės išvaizdai blizgesio ir spalvų suteikė jos charizma. Ji buvo liekno kūno sudėjimo, turtingo vidinio pasaulio ir

intelektualios prigimties. Angelė mėgo literatūrą, poeziją, gyveno savo susikurtame romantiškame pasaulyje, kartais toli nuo realybės.

Augusti Paryžiuje – Europos mados sostinėje ir save laikiusi tikra paryžiete, Angelė Masiulienė nenorėjo persistengti rūpindamasi savo išvaizda bei apranga. Klausydamasi Caroline pasakojimo apie mamą suprantu, kad pagal Paryžiaus standartus Angelė buvo paprasta, kuklios išvaizdos moteris. Ji išvaizdai skirdavo tiek dėmesio, kiek manė esant būtina. Nesiekė susikurti tobulo įvaizdžio ir nesivaikė madų. Jos tikslas buvo atrodyti puikiai su viena suknele ir be didelių pastangų. Kiekvieną savaitę šeštadieniais eidavo į kirpyklą darytis šukuosenos, su ja išbūdavo iki kitos savaitės ir kitą šeštadienį darydavosi iš naujo. Prižiūrėjo odą, naudojo „Elizabeth Arden“ kremus, kasdien darydavosi minimalų makiažą. Drabužių neturėjo daug, dažniausiai visus metus dėvėdavo dvi kokybiškas sukneles, jas pirkdavo prabangioje drabužių parduotuvėje netoli Eifelio bokšto, Paryžiaus 16-ajame rajone. Joms išleisdavo nemažai pinigų, bet likusius metus beveik niekuo savo garderobo nebepapildydavo. Dėvėdama tas pačias kelias sukneles, ji atrodydavo lyg su uniforma. Angelei savo senų drabužių atiduodavo sesuo Elena, ji mielai juos dėvėdavo, nes jiems įsigyti nereikėjo nei finansinių, nei emocinių pastangų. Taupumas Angelei buvo labai svarbus. Vienintelis Angelės dėvėtas papuošalas buvo septynios apyrankės, kurių komplektas vadinosi „Savitė“. Jos dukra Caroline iki šiol prisimena tų apyrankių skambesį: „glin glin glin“. Ši apyrankių komplektą Angelė buvo gavusi dovanų iš savo vyro ir keturių vaikų tėvo Jono Masiulio. Angelės dukra lyg ir išreiškia nusiylimą dėl savo mamos stiliaus, nes iš jos negalėjo išmokti derinti drabužių spalvų, formų, ieškoti sau geriausio stiliaus varianto. Atrodo, kad jos abi dėvėjo uniformas. Tik viena – privalomą, o kita – savo pasirinkimu.

Ugnė Karvelis (1935–2002)

Apie Ugnę Karvelis sužinojau ne tik iš literatūros, išlikusio jos krikšto drabužio¹², bet ir iš ją pažinojusios Caroline Nendrės Paliulis. Gyvi faktai apie Ugnę, išgirsti iš Caroline, papildė iki šiol užrašytą Ugnės Karvelis

12 Ugnės Karvelis krikšto drabužis yra 1935-ųjų metų. Sprendžiant iš drabužio dydžio, Ugnei turėjo būti vos keli mėnesiai, kai ją krikštijo. Šie metai neatitinka mano užsibrėžto drabužių tyrinėjimo laikotarpio (1940–1970), bet noriu įtraukti šį konkretų drabužį į savo tyrimą. Pati Ugnė Karvelis gyveno mano tiriamu laikotarpiu – 1940–1970 m. Jos gyvenimo istorija stulbinanti. O tai, kad yra išlikęs jos krikšto drabužis, mane nustebino ir įkvėpė ją domėtis plačiau. Į krikšto drabužių komplekto metų ribas šiuo atveju žiūriu lanksčiai.

7. *Ugnė Karvelis*, apie 1955–1965 m.,
Alchetron – nemokama internetinė socialinė
enciklopedija

Ugnė Karvelis, c. 1955–1965

biografiją. Vieni nauji faktai užlopo biografijos skyles, kiti turimai informacijai prieštarauja. Pagal Caroline Nendrę Paliulis ir kitus Ugnę Karvelis pažinusių žmones, ji buvo kaip ugnis – galėjo žmones sušildyti ir jiems padėti, bet drauge galėjo ir staigiai užsiplieksti, žodžiais ir elgesiu stipriai užgauti.

Ugnė Karvelis gimė 1935 m. Lietuvoje, Noreikiškių kaime, Kauno rajone. Ji buvo vienintelis filosofijos daktarės Veronikos Bakšytės-Karvelienės (1898–1952) ir visuomenės veikėjo, politiko, ekonomisto, Lietuvos finansų ministro (nuo 1925 m. rugsėjo iki 1926 m. birželio ir nuo 1926 m. gruodžio iki 1927 m. gegužės) Petro Karvelio (1897–1976) vaikas.

Šeima, kol Ugnei sukako penkeri, gyveno labai graziame Noreikiškių dvare. Ugnės tėtis Petras Karvelis nusipirko jį ir pavertė vienu moderniausių ūkių to meto Lietuvoje. „Tuo laiku Noreikiškių dvaras buvo ne tik tylus šeimos užutekis, bet ir kultūros židiny, inteligentijos traukos centras. Jame nuolat lankydavosi politikai, visuomenės, kultūros veikėjai, studentai. Vakarėlių metu buvo diskutuojama, aptarinėjamos politinės, kultūrinės, gyvenimo problemos.“¹³

13 Elena Bacvinkienė et al., *Gyvenę Lietuvai: Ugnė, Veronika ir Petras Karveliai* (Akademija, Kauno r.: LŽŪU leidybos centras, 2008), 61.

Ugnė Karvelis su mama 1940 m. iš Lietuvos pasitraukė į Vokietiją, kur tuo metu jau gyveno Petras Karvelis. Veronika Karvelienė su penkerių metų dukra sieną kirtė pėsčiomis, tad tikrai daug rūbų su savimi turėti negalėjo. Nežinau, ar jos mama tuo metu krikšto drabužius išsinešė iš No-reikiškių dvaro, ar juos pasiėmė 1943–1944 m., kai šeima trumpam buvo grįžusi į Lietuvą. 1935 m. Ugnės Karvelis krikšto tėtis turėjo būti jos šeimos artimas draugas – pirmasis Lietuvos Prezidentas Aleksandras Stulginskis, bet jam kažkas nutiko ir paskutinę akimirką nebegalėjo atvykti į krikštynas, tad Ugnę pakrikštijo kunigas L. Tulaba¹⁴. Krikšto drabužius Ugnė išsaugojo daug metų. Ji susilaukė vieno sūnaus. 1988 m., kai lietuvių kilmės prancūzaitė Caroline Nendré Paliulis laukėsi dukters, jai juos padovanojo¹⁵. Iš Caroline Nendrés jos namuose imdama interviu apie Jankauskų ir Masiulių šeimų moteris papasakojau, apie kokias dar Prancūzijoje gyvenusias lietuvių kilmės asmenybes renku informaciją, ir kitą susitikimą išvydau surastą Ugnės Karvelis krikšto drabužių komplektą.

Ugnė visą gyvenimą buvo smalsi, drąsi ir ryžtinga. Būdama paauglė turėjo tvirtas politines pažiūras, kurios ne visada sutapdavo su tėvų žvilgsniu į tuos pačius dalykus. Viena iš laiškų ji rašė: „Nepakenčiau nacistinės Vokietijos, nes čia mane vertė būti vokieite.“¹⁶ Gyvenimas Vokietijoje jai labai nepatiko. Ji atsisakė lankyti vokišką mokyklą ir, nemokėdama nė žodžio prancūziškai, pradėjo lankyti prancūzišką mokslo įstaigą. „Kai Ugnei sukako šešiolika metų, ji viena iškeliavo mokytis į Paryžių...“¹⁷ Ten įstojo į Sorbonos universitetą – *politinius mokslus*¹⁸. Būdama 21 metų, baigė Sorbonos universitetą ir išvyko į Niujorką. 1957–1958 m. Ugnė Karvelis Kolumbijos universitete studijavo ekonomiką ir istoriją. Jos išsilavinimas ir kalbų mokėjimas bei tai, kad ji buvo jauna moteris, kilusi iš niekam nežinomos Lietuvos, buvo neeilinė kombinacija. „Likimo ironija – jau tada man siūlė dirbti diplomato darbą, – pasakoja U. Karvelis. – Gerą darbą: Jungtinių

14 Ibid., 58.

15 1988 m. Caroline Nendré Masiulis-Paliulis su šiuo drabužių komplektu pakrikštijo savo dukrą Liną Paliulis. 2022 m. su tais pačiais krikšto drabužiais Lina Paliulis-Gudė krikštijo savo dukrą Petrą Gudę. Mano turimais duomenimis, Ugnės Karvelis krikšto drabužių komplektas buvo vilkėtas tris kartus: 1935, 1988 ir 2022 metais.

16 Bacvinkienė et al., *Gyvenę Lietuvai*, 64.

17 Viktorija Aprimaitė ir Viktorija Urbonaitė, *Vakaro istorijos Lietuvos mergaitėms. 100 istorijų apie išskirtines Lietuvos moteris* (Vilnius: Dvi tylos, 2020), 152.

18 Taip tuo metu buvo vadinami politikos mokslai.

8. Ugnės Karvelis krikšto drabužiai: marškininė suknelė, 1935, BarleyDamarod nuotrauka, 2022

9. Ugnės Karvelis krikšto drabužiai, 1935, BarleyDamarod nuotrauka, 2022

Ugnė Karvelis's baptism outfit: a shirt dress, 1935

Ugnė Karvelis's baptism outfit, 1935

Tautų Organizacijoje tapti pirmąją Nepriklausomos Gvinėjos atstove. Reikėjo žmogaus, kuriuo būtų galima pasitikėti, kuris nebūtų nei prancūzas, nei amerikietis, bet mokėtų abi kalbas.¹⁹ Šio pasiūlymo Ugnė atsisakė ir grįžo gyventi į mylimą ir išsilgtą Paryžių. Toliau jos karjera klostėsi taip pat puikiai, kaip ir prasidėjo. 1959–1983 m. Ugnė dirbo leidykloje „Éditions Gallimard“ (Paryžiuje) tarptautinio skyriaus darbuotoja, vėliau – Lotynų Amerikos, Ispanijos ir Portugalijos bei Rytų Europos literatūros skyrių vadove. Buvo laikraščio *Le Figaro* priedo „Figaro Littéraire“ nuolatinė bendradarbė. 1993–1995 m. – Lietuvos Respublikos laikinoji reikalų patikėtinė, 1995–2002 m. – ambasadorė prie UNESCO, 1991–1992 m. – trijų Baltijos šalių kultūros festivalio „Baltų sezonas“ generalinė komisarė²⁰. Skaitant

19 Jurga Ivanauskaitė, „Sapnavau, kad esu vaivorykštė“, *Ieva* (1995 m. vasara): 18–20.

20 „Ugnė Karvelis“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d., <https://www.vle.lt/straipsnis/ugne-karvelis/>.

Ugnės Karvelis darboviečių pavadinimus, galima susipažinti su jos gyvenimo profesine linija ir įsivaizduoti, jog eitos pareigos reikalavo ir deramos aprangos. Taip pat galima numanyti, kokių charakterio savybių galėjo turėti ši moteris.

Paryžiuje Ugnė Karvelis sukūrė namus ir šeimą. Ji gyveno labai geroje miesto dalyje, visai prie Lotynų Amerikos kvartalo, šalia Sorbonos universiteto, Paryžiaus širdyje. Ugnė nusipirko kelis buvusius tarnaičių kambarius (paskutiniuose daugiabučių aukštuose dažniausiai gyvendavo tarnai). Tarp kambarių išgriovusi sienas, įsirengė didelį gražų butą su pro langus atsiveriančiu vaizdu į Paryžiaus senamiesčio namų stogus. Dirbdama Pietų Amerikos talentingų rašytojų ieškotoja bei vertėja, ji į prancūzų kalbą išvertė ne vieną Julio Cortazaro kūrinį. Apie Ugnės Karvelis asmeninį gyvenimą gausu vienas kitam prieštaraujančių faktų, jų šiame straipsnyje neaptarinėsiu. Dėl kai kurių duomenų klausimų nekyla – Ugnė Karvelis turėjo sūnų Christophe ir buvo ilgametė pasaulinio garso rašytojo Julio Cortazaro meilė bei gyvenimo partnerė.

Ugnei, kaip asmenybei, susiformavusiai Paryžiuje, apranga buvo svarbi. Ji gana dažnai keisdavo dėvimą eilutę, dažniausiai vilkėdavo sukneles, o kelnės mūvėdavo labai retai. Turėjo nemažai papuošalų ir mėgo juos nešioti. Dažniausiai jos papuošalai būdavo parsivežti iš Pietų Amerikos. Taip pat jai patiko ryškios spalvos. Ji suprato, kad žmonės sutinka pagal išvaizdą, o palydi pagal protą, tad nors pati laikė save protinga, kartu norėjo ir gerai atrodyti. To mokė ir kitus. Lietuvą bei lietuvius Ugnė ne tik mylėjo, bet ir keikė. Ji dažnai griežtai ir žeminamai kalbėdavo apie išeivijos lietuvius tiesiai jiems į akis, todėl Prancūzijos lietuvių bendruomenėje buvo laikoma kontraversiška asmenybe. Daug žmonių įsižeidė išgirdę tokias jos kalbas. Tačiau drauge ji stengėsi dėl Lietuvos valstybės ir padėdavo lietuviams, atvykusiems į oficialius renginius, prisistatyti, laikytis etiketo taisyklių, kurių jie tuo metu nelabai žinojo. Pavyzdžiui, 1991 m., kai Darius Kuolys tapo jauniausiu kultūros ministru Lietuvoje, jis su Vytautu Landsbergiu bei kitais Lietuvos politikais viešėjo Paryžiuje. Ugnė Karvelis buvo Dariaus Kuolio mokytoja ir koučerė – įtaigiai jam aiškino, kad jo laikysena, žodžiai, elgesys ir rūbai šiuo metu atstovauja Lietuvai, Paryžiuje jis kalba už Lietuvą, todėl

turi būti tiesus, nuvalytais batais ir atrodyti pasitikintis savimi. Ji mokė jį kaip motina, kartais stipriai pakeldama balsą.

2001 m. Ugnė sirgo ir kentėjo didelius skausmus. Gydytis ir mirti ligoninėje ji nenorėjo, todėl turėjo ją namuose prižiūrinčią medicinos seserį. U. Karvelis nuolat vartojo morfiną ir tokio gyvenimo gyventi nebenerėjo. Draugams paskelbė savo mirties datą ir suplanavo atsisveikinimo vizitus. Tokiame vizite lankėsi Caroline Nendré Paliulis. Deja, po sušvirkštos mirtinos vaistų dozės kitą dieną Ugnė pabudo ypač pikta. Ji suplanavo savo mirties datą, tačiau planas nepavyko ir reikėjo naujo. Kalendoriuje buvo pažymėta nauja mirties data, o prieš ją Ugnė sugalvojo surengti didelį vakarėlį. Užsakė daug austrių, surengė žinomo smuikininko koncertą ir pasikvietė draugus. Anot ten buvusiųjų, buvo labai keistas, smagus, bet nejaukus renginys. Kitą dieną Ugnė vėl bandė baigti gyvenimą, ir šįkart pavyko. Atsisveikinimo renginio (laidotuvių) po mirties nebuvo. Su visais, su kuo norėjo atsisveikinti, Ugnė jau buvo atsisveikinusį. Jos sūnus, nenorėjęs bendrauti su jokiais mamos draugais lietuviais, jos pelenus išbarstė, mamos prašymu, Baltijos jūroje. Tačiau tai padarė ne su būriu draugų, kaip būtų mėgusi jo mama, o vienas. Taip baigėsi Ugnės Karvelis gyvenimo istorija.

Šiame tekste nepaminėjau visų Ugnės Karvelis pasiekimų, nes jiems išvardyti reikėtų knygų. Tačiau šiek tiek nupiešiau jos portretą, veiklas, kasdienybę, charakterį ir aprangą. Manau, tai buvo ryški ir svarbi lietuvių kilmės asmenybė, mano tiriamu laikotarpiu gyvenusi Paryžiuje.

Živilė Valerija Bačkis (1938–2022)

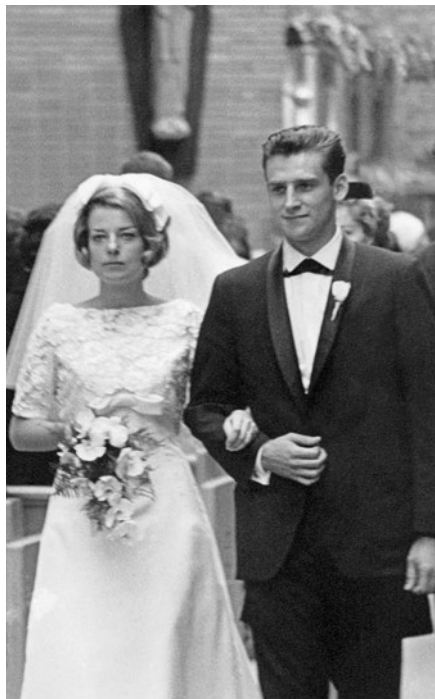
Živilė Valerija Bačkis – viena stilingiausių mano aprašomų moterų. Jos stilius pasireiškė įvairiose gyvenimo srityse, ne tik aprangoje. Šis tekstas paremtas dviem interviu: bendravau su jos marčia Laima Bačkienė (2022 m. liepos 17 d.) ir su drauge Caroline Nendre Paliulis (2022 m. spalio 17 d.).

Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Živilė Valerija Bačkis, būdama vos kelerių metų, su mama Leontina Bernotiene (vėliau tapusia Ramanauskiene) emigravo į JAV. Ten ji ir užaugo, o studijuoti atvyko į Prancūzijos sostinę Paryžių. Šiame mados ir meilės mieste jauna lietuvaitė, užaugusi

10. Živilė Bačkis su sūnumi Paryžiuje, apie 1966–1967 m., Bačkių šeimos archyvas

Živilė Bačkis with her son in Paris, ca 1966–1967

11. Živilė ir Ričardas Bačiai per savo vestuves JAV, 1964, Bačkių šeimos archyvas

Živilė and Ričardas Bačkis during their wedding, USA, 1964

Amerikoje, sutiko ir pamilo lietuvių kilmės jaunuolį Ričardą Bačkį. Ričardas buvo užaugęs Paryžiuje.

Prancūzijos sostinėje Živilė baigė sekretorių kursus, vėliau studijavo meno istoriją ir prancūzų literatūrą. Ištekėjusi už Ričardo Bačkio, susilaukė trijų sūnų ir dukters. Visą gyvenimą buvo namų šeimininke, rūpinosi namais, vaikais, priėmimais ir šiomis pareigomis labai didžiavosi. Trumpą laiką Živilė dirbo aukštosios mados parduotuvėje ir buvo itin stilinga pardavėja. Taip pat dirbo pardavėja prekių ženklo „Hanae Mori“ pardavimo salone, darbe vilkėdavo japoniškus drabužius.

Caroline su Živile susipažino dar Paryžiuje (Lietuvai atgavus nepriklausomybę, Živilė su vyru gyveno tarp Paryžiaus ir Vilniaus, abiejuose

miestuose turėjo namus). Vienas įsimintiniausių Caroline nupasakotų paveikslėlių apie Bačkių šeimą buvo kartą per mėnesį vykę lietuvių bendruomenės susitikimai Paryžiuje. Bendruomenė rinkdavosi į mišias, po jų visi drauge pietaudavo. Į mišias visa Bačkių šeima ateidavo atrodydama nepriekaištingai. Pirmiausia, jie visada vėluodavo, jiems įėjus į bažnyčią (koplytėlę), mišios jau būdavo prasidėjusios ir visų susirinkusiųjų akys nukrypėdavo į ką tik įėjusią itin stilingą šeimą. Tiek Živilė, tiek jos šeimos nariai būdavo apsirengę *perfect*. Ji pati buvo smulkaus sudėjimo. Anot Caroline, labai graži moteris. Visi šeimos vyrai – vyras Ričardas ir trys sūnūs ryšėdavo kaklaraiščius, vilkėdavo kostiumus. Jauniausiasis šeimos vaikas buvo mergaitė, vardu Daina. Tai buvo tikra Živilės daina, kurioje ji galėjo sudainuoti mėgstamiausias natas, ištarti gražiausius žodžių junginius – kitaip tariant, Daina visada būdavo apsirengusi tobulai suderintais drabužiais.

Pavarčius amerikietiškujų *Vogue* žurnalų puslapius ir šeimos nuotraukose išvydus Živilės aprangą bei šukuosenas, galima teigti, kad jos stilius žengė koja kojono su naujausia mada. Viena mėgstamiausių Živilės spalvų buvo rožinė, ją dažnai derino su violetine. Neretai jos spalviniai aprangos deriniai būdavo gana rizikingi, bet visada skoningi. Anot amžininkų, Živilės elegancija buvo išskirtinė net Paryžiuje. O spalvos, deriniai – nuostabūs.

Kaip jau tikriausiai supratote iš istorijos apie mišias, Živilė rūpinosi ne tik savo, bet ir visos šeimos garderobu. Rūbų nekaupė – tai gana priešinga tuometiniam Lietuvos aprangos klimatui, kai dauguma žmonių ne tik saugodavo drabužius daugelį metų, bet ir gražesnius, geros kokybės apdarus norėdavo perduoti savo vaikams ar anūkams. Živilė dėvėdavo ne tik jai siūtus ar parduotuvėje pirktus, bet ir dizainerių kurtus drabužius. Tiesa, jų neišsaugojo. Po mirties artimiesiems peržiūrint jos spintas tapo aišku, kad nereikalingų drabužių ji nepasilikdavo. Gyvendama Paryžiuje, lietuvių bendruomenėje ji šoko tautinius šokius. Tam turėjo labai gražų mėlynos spalvos tautinį kostiumą, tikriausiai pasiūtą iš Tamošaičių austų audinių. Caroline mano, kad jei Živilė nebūtų turėjusi tokio gražaus tautinio kostiumo, tikriausiai nebūtų lankiusi šokių. Apranga jai buvo labai svarbi išraiškos forma, per kurią įprasmino save ir jautė to vertę.

Vienas iš labiausiai Živilės Valerijos Bačkis asmenybę atspindinčių veiklų buvo jos rengiami priėmimai. Tiek jos marti Laima Bačkienė, tiek Caroline Nendré Paliulis juos apibūdina susižavėjimo kupinomis akimis. Jei penktadienį vakare Živilė laukdavo svečių, pradėdavo ruoštis nuo pirmadienio. Atėjus svečiams, viskas būdavo suderinta, pasitikdavo juos pasipuošusi. Živilė gamino kaip tikra prancūzė. Lietuvoje gimusi, bet svetur užaugusi moteris pati darydavo net *foie gras* – prancūzišką paštetą iš ančių arba žąsų kepenų. Dažnai vakarienės stalas atrodydavo kaip meno kūrinys.

Živilė Valerija Bačkis kaip asmenybė buvo charizmatiška. Turėjo aštrų liežuvį, neretai viešumoje susiginčydavo su vyru. Jie visą gyvenimą gyveno kartu ir nuolatiniai pykčiai buvo it jų gyvenimo būdo dalis. Živilė nebuvo švelnaus charakterio – atėjusi į svečius mokėdavo pagirti, pasakyti gerą žodį, bet ir pastebėdavo, kas yra blogai, apie tai garsiai pranešdavo. Buvo itin pastabi.

Laimai Živilė kaip anyta buvo labai gera ir dosni, jų santykiai buvo šilti. Pažymėtina, kad net būdama vyresnio amžiaus Živilė Valerija Bačkis savo stiliumi sugebėdavo pritraukti aplinkinių dėmesį. Laima prisimena, kad kai ji gimė savo pirmąjį sūnų, Živilė atėjo jos aplankyti. Jai tuo metu buvo apie 70 metų. Ji atėjo apsirengusi mini sijonėliu, segėjo papuošalus, avėjo aukštakulnius. Jai išėjus pas Laimą tris kartus atėjo ligoninės darbuotojai pasiteirauti: „Kas ta dama, kuri buvo pas jus atėjusi?“ Teiravosi tiek valytoja, tiek gydytoja, tiek slaugytoja – visi ją pastebėjo ir susidomėjo. Ji turėjo žavesio ir mokėjo tai parodyti.

2022 m. birželį vykdama į menininkų rezidenciją Paryžiuje, tikėjaisi susitikti ir pabendrauti su Živile Valerija Bačkis. Tuo metu turėjau informacijos, kad ji gyvena šiame mieste, kaip ir gyveno didžiąją savo gyvenimo dalį. Tiesa, informacija buvo neteisinga, nes po 1990-ųjų Vilniuje ji praleisdavo kur kas daugiau laiko nei Prancūzijoje. Živilė mirė pora mėnesių iki mano rezidencijos pradžios. Grįžusi į Vilnių sužinojau, jog ji palaidota visai šalia mano namų, Antakalnio kapinėse. Taigi prieš imdama pirmąjį interviu apie jos asmenybę, nuėjau prie jos kapo tam tikra prasme su ja susipažinti.

12. *Caroline Nendrės Paliulis vaikystės drabužis, apie 1950–1951 m., Barley-Damarod nuotrauka, 2022*

Caroline Nendrė Paliulis' childhood dress, ca 1950–1951

Caroline Nendrė Paliulis (g. 1949)

Pasakojimas apie Caroline Nendrę Paliulis (g. 1949) bus išskirtinis. Caroline yra vienintelė, su kuria iš šiame straipsnyje aptariamų moterų susitikau gyvai. Taip nutiko todėl, kad ji yra vienintelė šiuo metu gyva iš aptariamų asmenybių. Caroline pati galėjo papasakoti apie save. Mano nuomonę apie ją formavo ne giminaičių prisiminimai, straipsniai žurnaluose, knygose ar internete, o jos pačios nuoširdus pasakojimas apie savo gyvenimą, pasidalijimas praėjusio laiko refleksijomis. Pasirenku šiame tekste naudoti prancūzišką Caroline vardą, o ne sulietuvintą jo versiją – Karolina, taip pat ir nesulietuvintą (nelinksniuojamą) pavardę. Šis pasirinkimas iš pradžių buvo intuityvus, o vėliau apmąsčiusi, kodėl nenoriu jo paleisti ir keisti į sulietuvintą variantą, supratau, kad prancūziška vardo ir pavardės versija labiau priartina prie Caroline tikrumo: akcento kalbant lietuviškai, Paryžiaus, prancūzų kultūros ir visų čia aprašomų užsienietiškų istorijų.

Caroline Nendrė Paliulis gimė 1949 m. lietuvių kilmės Jono Masiulio ir Angelės Masiulienės šeimoje Paryžiuje. Buvo ketvirtas vaikas šeimoje ir, kaip sakė pati, „mama norėjo, kad užaugčiau pati“. Mama gimusi ir augusi

13. Caroline Nendrės Paliulis
skarelė, parsivežta iš Bretanės,
apie 1962 m., Saulės Barley
nuotrauka, 2023

Caroline Nendrė Paliulis's
scarf brought from Bretagne,
ca 1962

Paryžiuje, į Prancūziją iš Lietuvos XX a. pr. emigravo jos tėvai, Caroline seneliai. Tėtis gimęs ir augęs Panevėžyje, į Paryžių atvyko studijuoti. Šeima ieškojo savosios vietos pasaulyje ir keliavo gyventi iš Paryžiaus į Kauną, tada vėl į Paryžių. Tėtis darbą gavo Londone. Caroline mama, tikra paryžietė, kurį laiką pagyvenusi Lietuvoje, nenorėjo vykti gyventi į Angliją. Daug savesnė jai buvo Prancūzija. Pora bendravo per atstumą ir po kurio laiko išsiskyrė. Caroline tuo metu buvo penkeri. Jonas Masiulis liko gyventi Londone ir dirbti BBC žurnalistu, Angelė Masiulienė su keturiais vaikais ir savo mama Elena Jankauskiene (1887–1979) gyveno Paryžiuje.

Caroline Nendrė lankė privačią katalikišką Šv. Marijos mokyklą (*Collège Sainte Marie de Passy*). Joje mokėsi visos miesto inteligentijos atžalos. Caroline šeima savo lėšomis nebūtų galėjusi leisti mergaitės į tokią mokslo įstaigą, tačiau Caroline tetos vyras, diplomatas Eduardas Turauskas (1896–1966), gavo jai stipendiją. Jam atrodė, kad vaikui įgyti gerą išsilavinimą yra labai svarbu.

Tuo laikotarpiu mergeitei mada beveik neegzistavo. Kasdieną ji dėvėdavo mokyklos uniformą, kurią sudarė tamsiai mėlynos spalvos sarafanas

14. Dvejų metų *Caroline* su tėvais *Angele Masiuliene* ir *Jonu Masiuliu*, 1951, *Caroline Nendrės Masiulienė* ir *Jonas Masiulis*, 1951
Paliulis archyvas

ir balti marškiniai su didele apykakle. Mama jai kartais numegzdavo megztinių. Pasakodama apie megztinį *Caroline*, mano nuostabai, susiraukia. Pasirodo, megztinius jai megzdavo tik tamsiai mėlynus, kad juos galėtų dėvėti vilkėdama uniformą. Vienos ir tos pačios spalvos drabužių dėvėjimas jai buvo stipriai pabodęs. Apie kitus ne uniformos tipo drabužius *Caroline* neturi daug atsiminimų. Šeima gyvena vargingai ir daugiau drabužių ji beveik neturėjo. Jei ką nors ir turėdavo, tai būdavo pasiūta močiutės. Tiesa, apie 1957–1958 m. šeima pasinaudojo galimybe gauti drabužių siuntinį iš Vyriausiojo Lietuvos išsilaisvinimo komiteto (VLIK) Jungtinėse Amerikos Valstijose. Taip *Caroline* spinta šiek tiek papildėjo.

Katalikiškoje Šv. Marijos mokykloje Paryžiuje dėvima uniforma turėjo suvienodinti vaikus iš skirtingų socialinių sluoksnių, tačiau *Caroline*, dėvėdama savo aprangą, nesijautė lygi. Nors visos mergaitės vilkėjo tokius pat drabužius, ji pastebėdavo kitų mergaičių papuošalus (medalionus, apyrankes), o ji tokių neturėjo. Iš esmės uniforma turėjo būti visoms vienoda,

15. Caroline su mokyklos uniforma, 1955, Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Caroline in school uniform, 1955

16. Caroline per Pirmąją Komuniją, 1959, Caroline Nendrės Paliulis archyvas

Caroline during the First Communion, 1959

bet kaip ir Sovietų Sąjungoje, taip ir Prancūzijoje mergaitės uniformą pasitobulindavo: kai kurių mokinių palaidinių apykaklės, užuot buvusios paprastos medvilnės, buvo iš nėrinių, kartais paltų atlapuose būdavo įsegtos gražios segės, mergaitės mūvėjo baltas medvilnines pirštines, plaukuose ryšėdavo gražias tamsiai mėlynos spalvos aksomo juosteles, avėdavo puikios kokybės dažnai keičiamus batus. Visa tai Caroline buvo neprieinama. Kartu su ja mokyklą lankė Prancūzijos ministro dukra, ją atveždavo vairuotojas. Matydama bendraamžių aksesuarus ir jos šeimai netipiškus įpročius, Caroline jautėsi nepritampanti.

Jaunystės metais drabužiai, jų derinimas Caroline buvo nemenka problema. To ji negalėjo išmokti iš savo mamos, nes mama dėvėdavo kelias tas pačias sukneles ir dėmesio aprangai daug neskyrė. Taip pat Caroline šeima neturėjo didelių finansinių išteklių. Apranga varžytis ar prilygti prancūzėmis, kurios, atrodo, gimė turėdamos aprangos pajutimą, buvo nemenkas iššūkis. Šiek tiek drabužių derinimo paslapčių Caroline išmoko

iš tetos, diplomato žmonos Elenos Turauskienės. Pasak Caroline, ji visada atrodydavo tobulai.

Caroline, būdama 16–17 m. ir skatinama mamos bei močiutės, pradėjo nešioti korsetus. Tuo metu Paryžiuje tai buvo normali praktika ir būtinąs aprangos elementas jaunai merginai (1965–1966 m.). Pirmasis korsetas suverždavo kūną, su juo merginos figūra atrodydavo lieknesnė ir tiesesnė, o prie kito korseto, kurį vilkėdavo ant liemens ir klubų, segdavo ilgas plonas kojines. Korsetų dėvėjimas Caroline itin nepatiko. Nemaloni jų medžiaga buvo šiurkšti kūnui, jie spausdavo, verždavo. 1968 m. Prancūzijoje įvykus socialinei revoliucijai²¹, gana greitai atsirado pėdkelnės ir jaunos merginos nustojo dėvėti praeitimi dvelkiančius korsetus. Kai kurios vyresnio amžiaus moterys toliau laikėsi šio įpročio, nes taip darė nuo paauglystės. Caroline nebuvo viena iš jų. Dėvėjo korsetus tik dvejus metus ir labai džiaugėsi, galėdama šio aprangos elemento atsakyti. Pėdkelnių atsiradimas buvo visiška aprangos revoliucija, tiesiogiai pakeitusi jaunos paryžietės gyvenimą ir rengimosi ritualus.

Artėjant Caroline mokyklos baigimui ir profesinio kelio pasirinkimui, susirūpinusi jos močiutė Elena Jankauskienė (1887–1979) parašė laišką garsiam Lietuvos režisieriui J. Miltiniui²² į Panevėžį klausdama: „Ką daryti su mūsų Karolinutės norais? Ji nori būti aktore.“ Miltinis atsakė, kad jiems jaudintis dėl to nereikia – tegul Caroline stoja ten, kur mokėsi jis, ir viskas turėtų būti gerai. Taip Caroline Nendrė Paliulis ir padarė – įstojo į Šarlio Diuleno (Charles Dullin) dramos teatro mokyklą, o vėliau į ENSATT nacionalinę teatro meno ir technikos mokyklą. Taip pat Sorbonos universitete studijavo istoriją ir geografiją. Šarlio Diuleno aktorių rengimo mokykla padėjo pagrindus Caroline karjerai. Mokyklos metodika pagrįsta tuo, kad aktoriai turi gyventi ir kurti kartu. Pagal šios mokyklos principus Panevėžyje kūrė ir Juozas Miltinis. Aktorius turi išmanyti kultūrą, sociologiją, filosofiją, mokėti užsienio kalbų ir tik tada gali vaidinti. Charles Dullin manė,

21 1968 m. gegužės įvykiai Prancūzijoje, arba tiesiog 1968-ųjų gegužė (pranc. *Mai 1968*), – socialinė Prancūzijos krizė, išsirutuliojusi į demonstracijas, masines riaušes ir visuotinį streiką. Tai galiausiai privedė prie vyriausybės pasikeitimo ir prezidento Šarlio de Golio atsistatydinimo.

22 Juozas Miltinis (1907–1994) – garsus Lietuvos teatro aktorius, režisierius, Panevėžio dramos teatro įkūrėjas. Caroline šeima pažinojo Juozą Miltinį iš jo studijų laikų Paryžiuje. Tiek jos močiutė Elena Jankauskienė, tiek tėtis Jonas Masiulis, tiek ji pati palaikė su J. Miltiniu ryšį laiškais jam baigus studijas ir grįžus į Lietuvą.

kad aktorius turi būti pilnas žinių. „Jei žmogus yra tuščias viduje – publika nieko nejaučia“, – jo idėjas cituoja Caroline.

Caroline septynerius metus vaidino televizijos projekte ir tapo žinomu veidu Prancūzijoje. Iki šiol naujai sutikti prancūzai mano ją pažįstantys ir vis bando prisiminti, iš kur. Rodos, tai Caroline kelia juoką ir kiekvieną kartą, patekusi į panašią situaciją, žaidžia žaidimą „Kur ponias X ar ponas X galėjo ją matyti?“, neišduodama savo žinomumo priežasties, o tiesiog smagiai koketuodama.

Pačiai Caroline Nendrei Paliulis vienas svarbiausių jos suvaidintų vaidmenų yra „LA PORTE DE L'AUREOLE. Une catholique lituanienne face à ses juges“ („AUŠROS VARTAL. Lietuvė katalikė prieš savo teisėjus“). Tai jos ir kito lietuvių kilmės prancūzų aktoriaus Žano Kristupo Mončio²³ sukurtas spektaklis apie žinomą disidentę ir kovotoją už tikėjimo laisvę Sovietų Lietuvoje Nijolę Sadūnaitę. Spektaklio premjera įvyko 1986 metais.

Būdama jauna aktore, Caroline drabužių įsigydavo išparduotuvėse. Tai naujų drabužių parduotuvės, prekiaujančios praėjusių kolekcijų modeliais. Taip pat savo senus drabužius jai atiduodavo tėčio partnerė. Su laiku, anot Caroline, ji išmoko rengtis ir derinti spalvas. Šiuo metu jos įvaizdis atrodo kaip puikus prancūzų ir lietuvių kultūrų derinys. Paprastas, bet itin elegantiškas.

XX a. 9-ajame dešimtmetyje lietuvių bendruomenės renginyje Caroline susipažino su Amerikos lietuviu Arūnu Paliuliu. 1987 m. jie susitūkė. Po vestuvių Caroline ir Arūnas pradėjo vis dažniau lankytis Lietuvoje. 1988 m. porai gimė dukra. 1994 m. jie persikraustė gyventi į Lietuvą. Būvimas Lietuvoje emociškai jai buvo toks stiprus, kad ji nebenorėjo iš Lietuvos išvykti. Tik būdama tėčio gimtinėje ji galėjo labiau suprasti savo tėčio pasirinkimus, elgesį, asmenybę. Gyvenimas Lietuvoje buvo savo šaknų ir tėčio kaip asmenybės atradimas.

Palyginimas su drabužių dėvėjimo patirtimis Lietuvoje

Visos šiame straipsnyje aprašomos asmenybės įdomios ir kartu labai skirtingos. Caroline Nendrė Paliulis buvo pagrindinė šio skyriaus informacijos teikėja. Daugelis istorijų parašytos remiantis informacija, gauta iš

jos interviu. Jos charizmatiškas (artistiškas), jautrus būdas man padėjo ne tik sužinoti moterų gyvenimo istorijas, bet ir įsijausti į jas, išgyventi tai, ką jos patyrė. Visos teksto herojės (ar jų šeimos nariai) bėgo iš Lietuvos dėl karo ar kitų nemalonių politinių priežasčių. Emigracija vyko dėl bėdos, o ne dėl gero gyvenimo. Visos aprašomos moterys turėjo galimybę baigti gerus mokslus (mokyklas), o Caroline Nendré Paliulis ir Ugnė Karvelis baigė ir puikias aukštąsias mokyklas. Antrojo pasaulinio karo metai ir laikas po karo tekste minimoms moterims buvo nelengvi. Jų spintos nebuvo sausakimšos madingiausių drabužių, kaip stereotipiškai galėtume įsivaizduoti paryžietes. Didesnis ar mažesnis skurdas, daiktų, drabužių trūkumas, kaip Antrojo pasaulinio karo padariny, pasiekė jas mados sostinėje Paryžiuje²⁴.

N. J. Stevenson knygoje *Mados istorija: nuo ampyro silueto iki estetiško dizaino* apie Paryžių rašo: „Karo metu liaudies masėms prabanga buvo naujas, kruopščiai išsirinktas paltas, kuris turėjo ilgai tarnauti.“²⁵ 1940–1944 m. Prancūzija buvo okupuota nacistinės Vokietijos. Lietuvoje šis prabangos supratimas išliko visą mano tiriamąjį laikotarpį. 1942 m. „Vogue“ paskelbė, kad puošniai rengtis nebemadinga, apie tai daug kalbėjo ir sovietinė propaganda. Aprangos normavimas²⁶, įvestas nacių, [Paryžiuje] paskatino praktiškų drabužių dėvėjimą. Nailoninių kojinių stoka ir besiformuojantis moterų darbo jėgos poreikis paskatino jaunas moteris kelnes mūvėti ne tik laisvalaikio. Lietuvoje tos pačios darbo sąlygos kelnų dėvėti neskatino – kelnės dar ilgai nebuvo moteriškos aprangos norma (išskyrus sportinį variantą). Abiejų šalių moterys su okupantų režimu kovojo mada: prancūzės dėvėjo išraiškingas skrybėlaites, turbanus, kuriems, stingant audinių, naudojo rafiją, laikraščius, medžio drožles bei senas padangas. Lietuvaitės nebuvo tokios išradingos ir drąsios, bet jų kova buvo vakarietišku madų sekimas ir gražių, spalvingų drabužių siuvimas namuose bei pas siuvėjas. Paryžiuje stingant kojinių, Elisabeth Arden išrado skystąjį jų variantą.

24 Tas, kurios tuo metu gyveno šiame mieste. Živilė Valerija Bačkis su mama buvo emigravusios į JAV.

25 N. J. Stevenson, *Mados istorija: nuo ampyro silueto iki estetiško dizaino* (Vilnius: Naujoji Rosma, 2014).

26 Pirkiniai buvo normuojami kuponų sistema. Kuponai buvo išduodami nuo 1941 m. Visos ginkluotės pramonei naudingos medžiagos buvo rekvizuojamos. Tekstilės gaminiai buvo vieni iš pirmųjų, kurių tiekimas buvo apribotas. Mada buvo suvaržyta. June Marsh knygoje *Mados istorijos nuo New Look iki šiandien* teigia, kad „paltams buvo leidžiami keturi metrai audinio, o palaidinei – vos metras, be to, kokybiškus audinius pakeitė prastesni“.

Šiuo metu gal tai vadintume įdegio kremu, bet 5-ajame dešimtmetyje išradimas vadintas skystomis kojiniųėmis²⁷. Kad Lietuvoje buvo naudotos tokios kojinės, informacijos neradau.

Paryžius karo metu dėl drabužių ir tekstilės normavimo buvo praradęs mados sostinės vardą, kurį išlaikė nuo XVII a., karaliaus Liudviko XIV laikų. Situaciją pakeitė 1947 m. mados namų „Dior“ išleista kolekcija „Nauja išvaizda“ („The New Look“). Karo baisumas buvo nustumtas į šalį, prancūzų moda vėl po truputį pradėjo klestėti. „Dior“ pristatė dieninę suknelę, pasiūtą iš 15 m audinio, o vakarinę – iš 25 metrų. Tai buvo tikra sensacija pokariniame pasaulyje. Lietuvoje tuo metu niekas taip stipriai nepasikeitė, ji vis dar buvo Sovietų Sąjungos sudėtyje, o vienas asmuo, tikėtina, kad nei iš 15, nei iš 25 metrų audinio vieno drabužio nesiuvo. Paryžius, išsivadavęs iš okupantų režimo, po truputį sveiko, o Lietuva dar ne vieną dešimtmetį liko skendėti daiktų deficite ir suvaržymuose.

Įdomu palyginti ir tuometinę aukštosios mados situaciją aptariamoje šalyse. Paryžius prieš Antrąjį pasaulinį karą jau buvo vadinamas pasaulio mados sostine. Aukštoji moda egzistavo tiek karo metu (tiems, kas galėjo ją įpirkti; daugiausia tai buvo vokiečiai), tiek po karo. Iš aukštosios mados išsivystė madingų jau pasiūtų drabužių judėjimas (*prêt-à-porter*), kuris tapo prieinamas masėms. Lietuvoje viskas buvo šiek tiek kitaip, nes pagrindinė drabužių gamyba vyko namuose ir pas siuvėjas, o Vilniaus modelių namai įsteigti tik 1954 m.²⁸ Tuo metu Lietuvoje nebuvo ruošiami tokie specialistai kaip kostiumo dizaineriai, tuo metu jie vadinti modeliuotojais. Dailės institute modeliuotojus pradėta ruošti tik 1962 m. Aukštosios mados kolekcijos, sukurtos Vilniaus modelių namų, turėjo praeiti griežtą meno tarybos komisiją. Dažnai įvairios drabužių detalės, kurios dizaino kūrinių padarydavo įdomų, būdavo nuimamos dėl praktiškumo ir po maždaug dvejų metų kolekcija būdavo išleidžiama. Tikruosius dizainerių kūrinius, rodytus ant podiumo, galėdavo įsigyti (gauti) privilegijuotieji *draugai*, o visiems likusiesiems likdavo džiaugtis tuo, ką pajėgdavo įsigyti iš masėms adaptuotos versijos su, šių dienų požiūriu, pasenusiomis ir cenzūruotomis idėjomis. Tad aukštoji moda Lietuvoje šoko visai kitą šokį nei Paryžiuje.

27 „Il était une fois... La mode des années 1940“, *portaildelamode.com*, žiūrėta 2024 m. kovo 24 d., <https://www.portaildelamode.com/histoire-mode-annees-1940/>.

28 Eha Komissarov and Berit Teeäär, *Mood ja külm sõda. Fashion and the Cold War* (Talinas: Estijos dailės muziejus, 2012).

Iš pateiktų Prancūzijos lietuvių gyvenimo istorijų matome, kad ne visi kartu su „Dior“ kolekcija „Nauja išvaizda“ staiga atsigavo ir pradėjo klestėti. Iš Caroline Nendrės Paliulis pasakojimo suprantame, kad jos šeima dar XX a. 6-ojo dešimtmečio pradžioje gyveno gana paprastai ar net skurdžiai. Tai rodo ir išlikusi Caroline vaikystės suknelė, pasiūta iš paklodės ar seno drabužio audinio, dėvint lopyta bei adyta. Lietuvoje persiūti senus drabužius į naujus visu mano tiriamu laikotarpiu buvo savotiška norma.

Idomus Antrojo pasaulinio karo simbolis yra Caroline Nendrės Paliulis išsaugota skarelė su Bretanės žemėlapiu vaizdu, įsigyta 1962 m. Mados istorikė N. J. Stevenson išskiria Antrojo pasaulinio karo metais kilusią madą ant šalikų ir skarelių vaizduoti Prancūzijos žemėlapius. Žinoma, ant skarelės pavaizduoti piešinį galėjo paskatinti ir kitas motyvas. Savo lietuviškų moteriškų drabužių kolekcijoje neturiu nė vienos skarelės, ir tikrai ne todėl, kad lietuvaits jų neturėjo ar neryšėjo. Priešingai, skarelių jos turėjo daugiau nei drabužių, tik gal jų neišsaugojo arba nepateikė tyrimui, nes nežinojo įsigijimo metų.

Nors šis straipsnis kalba apie Prancūzijoje gyvenusias lietuves, norėčiau jį praplėsti per aprangos ir gyvenimo būdo palyginimą su tuo pačiu laikotarpiu Lietuvoje gyvenusiomis lietuvėmis. Pirmasis dėmesio vertas palyginimas apima vestuvinių suknelių kultūrą. Į jį įtrauksiu dvi lietuves ir vieną paryžietę. Stasė Matulionienė per savo vestuves 1944 m. Kaune dėvėjo juodą vestuvinę suknelę. Liudvika Ona Tamonienė 1957 m. per vestuves Vilniuje vilkėjo tamsiai mėlynos spalvos suknelę. Živilės Valerijos Bačkis vestuvinė suknelė buvo balta (1964 m.). 1944 m., kai tekėjo Matulionienė, anot jos dukters Jūratės Petruškevičienės, vilkėti juodos spalvos suknelę per vestuves buvo madinga. Be to, tai buvo Antrojo pasaulinio karo metai. L. O. Tamonienė siuvosi suknelę iš geriausio tuo metu turėto audinio – tamsiai mėlyno žoržeto (su baltu kuponu), parsivežto iš tremties Sibire. Živilė su mama Antrojo pasaulinio karo metu iš Lietuvos emigravo į JAV, ten užaugo, o vyrą sutiko Paryžiuje, šiame mieste kūrė šeimą bei augino vaikus. Vestuvėms Ričardas ir Živilė Bačkiai grįžo į žemyną, kuriame Živilė praleido vaikystę (tuo metu ten gyveno jų tėvai). Živilės balta vestuvinė suknelė panašiausia į šiomis dienomis įprastą apdarą vestuvių šventei – ilga, siekianti

žemę, trumpomis rankovėmis. Suknelės viršutinė dalis dabinta gipiūriniu (ar panašiu) audiniu, sijonas (suknelės apačia) siūtas iš lygaus balto audinio, po krūtine prisiūtas didelis baltas kaspinas. Dar vieną kaspiną nuotaka segėjo plaukuose, taip pat jos galvą dengė baltas tiulio nuometas, rankoje ji nešėsi puokštę baltų gėlių. Išsamiau apie S. Matulionienės juodą vestuvinę suknelę papasakoti negaliu. L. O. Tamonienės mėlyna vestuvinė suknelė trumpomis rankovėmis, sijonas baigiasi šiek tiek žemiau kelių, ji su užsirišamu kaspinu ties kaklu, tikėtina, kad tuo laikmečiu buvo visai madinga. Panašus suknelės modelis, tik geltonos spalvos, pristatomas tų pačių metų (1957) amerikietiška *Vogue*. Visos trys vestuvinės suknelės labai skirtingos. Jas skiria ne tik spalvos, dešimtmečiai, bet ir politinės aplinkybės, kuriomis jos buvo sukurtos ir dėvimos. Akivaizdu, kad tokia suknelė, kokią Živilė Valerija Bačkis 1964 m. vilkėjo Jungtinėse Amerikos Valstijose, Lietuvoje būtų buvusi sunkiai prieinama. Jei panašių suknelių ir buvo, tokių drabužių galėjo sau leisti tikrai ne kiekviena nuotaka. Tiksliau, apie kitas vestuvines sukneles neturiu išsamesnės informacijos.

Kitu palyginimu norėčiau atkreipti dėmesį ne į drabužius, o į kultūrines normas. Tarnaite dirbusi Emilija Tamuolytė Kauno Žaliakalnyje (nuo XX a. 4 dešimtmečio), kaip įprasta tarnams, gyveno paskutiniame prabangaus šeimininkų namo aukšte (palėpėje). Savo gyvenamojoje vietoje turėjo lentyną, pilną knygų, bet neturėjo nei vandentiekio, nei kanalizacijos. O Ugnė Karvelis, išsigijusi kelis tarnaičių butus gerame Paryžiaus rajone (juos matė vizionieriškai) ir išgriovusi tarp jų sienas, palėpės tipo erdves pavertė puikiu prabangiu butu, kuriame rengdavo Paryžiaus inteligentijos susibūrimus, vakarėlius, knygų skaitymus. Tiek Emilija, tiek Ugnė gyveno vadinamuosiuose tarnaičių butuose, bet jų gyvenimai (drabužiai ir galimybės) buvo labai skirtingi.

Živilė Valerija Bačkis visiškai atitiko 7-ojo dešimtmečio idealios moters įvaizdį. Jai buvo būdinga šviesių, papūstų, trumpų pariestais galais plaukų šukuosena, dažnai dabinosi rožine spalva, dėvėjo tiesaus kirpimo berankovės suknelės-sarafanus ar kostiumėlius²⁹. Tokio modelio suknelės Lietuvos moterų spintose pastebėjau tik nuo 8-ojo dešimtmečio pradžios ar vidurio. Vis dėlto negaliu teigti, kad šios mados Sovietų Sąjungoje nebuvo.

Bet įvaizdžio, kurį nešė Twiggy, vadinama 1966-ųjų veidu, tiriamuoju laikotarpiu nekūrė nė viena tyrimo dalyvė – nei Lietuvoje, nei Prancūzijoje, išskyrus Živilės atvejį.

Apibendrinama galiu teigti, kad metams bėgant paryžietės turėjo galimybių atsigauti, ieškoti būdų, kaip pagerinti savo gyvenimo sąlygas, ir dauguma jų senatvę sutiko gyvendamos gerai – laisvėje ir pritekluije. To negalėčiau pasakyti apie lietuves, gyvenusias 1940–1970 m. Lietuvoje. Tačiau akivaizdu, kad socialinius skirtumus ir jausmą, jog esi vargšas, tam tikrais gyvenimo laikotarpiais daugiau jautė Paryžiuje gyvenusios lietuvės nei lietuvės Lietuvoje. Lietuvoje didžioji dalis žmonių turėjo labai nedaug, dauguma buvo vargšai, tik tokie nesijautė, o Paryžiuje žmonės, turintys nedaug, matė, kiek daug turi kiti, taigi socialinė atskirtis buvo kur kas didesnė. Tas skirtumas ir vedė prie aptariamo jausmo. Ši tyrimo dalis mano doktorantūros studijų metu rengtame darbe labai svarbi. Ji griaua mitą, kad žmonės Vakaruose 1940–1970 m. visko turėjo ir jiems nieko netrūko³⁰. Tyrimas leido pamatyti tą patį laikotarpį iš kelių šalių ir skirtingų santvarkų perspektyvos.

Už leidimą publikuoti asmeninių archyvų nuotraukas dėkoju Caroline Nendrei Paliulis ir Laimai Bačkienei.

Gauta — 2023 10 15

30 Skaitant apie Živilę Valeriją Bernotaitę-Bačkis gali pasirodyti, kad jai gyvenime nieko netrūko, kad ji visada rengėsi madingiausiais drabužiais ir buvo viskuo aprūpinta. Tačiau reikėtų atkreipti dėmesį į jos gimimo metus – 1938 m. Už Ričardo Bačkio ji ištėkėjo 1964 m. Tai reiškia, kad į Paryžių atvyko XX a. 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Kaip jos gyvenimas klostėsi iki tol, informacijos neturiu. Tačiau galima nuspėti ir nujausti, kad, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui ir Živilės mamai pabėgus iš Lietuvos su maža dukrele, nei bėgant, nei įsikuriant Jungtinėse Amerikos Valstijose lengva nebuvo.

Interviu

Interviu su Laima Bačkienė. 2022 m. liepos 17 d.

Interviu su Caroline Nendre Paliulis. 2022 m. spalio 12 d., 2022 m. spalio 17 d., 2022 m. spalio 28 d., 2022 m. lapkričio 24 d.

Literatūra ir šaltiniai

Aprimaitė, Viktorija ir Viktorija Urbonaitė. *Vakaro istorijos Lietuvos mergaitėms. 100 istorijų apie išskirtines Lietuvos moteris*. Vilnius: Dvi tylos, 2020.

Bacvinkienė, Elena, Asta Steikūnienė ir Antanas Vaičius. *Gyvenę Lietuvai: Ugnė, Veronika ir Petras Karveliai*. Kauno r., Akademija: LŽŪU leidybos centras, 2008.

Dovydaitytė, Linara. „Pokolonišinė teorija“. In *Dailėtyra: teorijos, metodai, praktikos*. Sudarė Giedrė Mickūnaitė. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012.

Ivanauskaitė, Jurga. „Sapnavau, kad esu vaivorykštė“. *Ieva* (1995 m. vasara): 18–20.

Komissarov, Eha ir Teeäär Berit. *Mood ja külm sõda. Fashion and the Cold War*. Talinas: Estijos dailės muziejus, 2012.

Mida, Ingrid and Alexandra Kim. *The Dress Detective: A Practical Guide to Object-Based Research in Fashion*. London: Bloomsbury, 2015.

Portaildelamode. „Il était une fois... La mode des années 1940“. Žiūrėta 2024 m. kovo 24 d. <https://www.portaildelamode.com/histoire-mode-annees-1940/>.

Stevenson, N. J. *Mados istorija: nuo ampyro silueto iki etiško dizaino*. Vilnius: Naujoji Rosma, 2014.

Vinogradnaitė, Inga, Jūratė Kavaliauskaitė, Ainė Ramonaitė, Jogilė Ulinkskaitė ir Rytė Kukulskytė. *Sakytinė istorija kaip sovietmečio*

tyrimo metodas. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2018.

Visuotinė lietuvių enciklopedija. „Eduardas Turauskas“. Žiūrėta 2022 m. lapkričio 8 d. <https://www.vle.lt/Straipsnis/eduardas-turauskas/>.

Visuotinė lietuvių enciklopedija. „Ugnė Karvelis“. Žiūrėta 2022 m. lapkričio 26 d. <https://www.vle.lt/straipsnis/ugne-karvelis/>.

Summary

Migration and Fashion: Lithuanian Emigrant Women and Their Daughters in France, 1940s–1970s

Ieva Baltrėnaitė-Markevičė

Keywords: clothing, fashion, migration, war refugees, Lithuania, France.

The article, “Migration and Fashion: Lithuanian Emigrant Women and Their Daughters in France, 1940s–1970s,” is part of a larger research project based on the dissertation titled “Secrets of the (Un)Collected Collection: Reflection, Interpretation, and Contexts of Daily Life in the Clothing of Lithuanian Women from the 1940s to the 1970s.” It serves as a comparative study alongside narratives of Lithuanian women’s clothing from the same period described in the thesis. The article offers insights into the lives and everyday clothing of six Lithuanian women who resided in France during the mid-20th century: Ugnė Karvelis (1935–2002), Živilė Bačkis (1938–2022), Elena Jankauskienė (1887–1979), Angela Masiulienė (1912–1974), Elena Turauskienė (1906–1986), and Caroline Nendré Paliulis (born 1949). Its aim is to explore the evolution and cultural significance of the clothing of Lithuanian women who lived in France from the 1940s to 1970s in the context of shifting political, economic, and cultural landscapes, to present the biographies of the above-mentioned women, as well as to compare the cultural situation of clothing in Lithuania and Paris in the given period. Drawing upon social culture theory, which posits that clothing reflects historical realities and social contexts, moral convictions and aesthetic tastes, the research compares the experiences and attire of six women from different generations with those of Lithuanian women residing in their homeland during the same period, as well as with the broader culture of clothing. The study is rooted in oral history and extends beyond the 1940s–1970s timeframe. The article is structured chronologically, with each section dedicated to one of the featured individuals, starting with the eldest, Elena Jankauskienė, and concluding with the youngest, Caroline Nendré Paliulis.